

ЭРКИН ВОҲИДОВ ҲАЖВИЯЛАРИДА САТИРИК ТИП ВА ОБРАЗ ЯРАТИШ МАҲОРАТИ

Абдурахмон Эшонкулович ПИРИМҚУЛОВ

филология фанлари номводи
Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника
университети Олмалиқ филиали
Олмалиқ, Ўзбекистон

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг сатирик тип ва образ яратиш маҳорати илмий жиҳатдан таҳлил қилинади.

Таянч сўзлар: синтез, сатира, сюжет, аллегория, мотив, поэтика, образ, қаҳрамон, миллий калорит, пафос.

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ САТИРИЧЕСКИХ ТИПОВ И ОБРАЗОВ В САТИРЕ ЭРКИНА ВАХИДОВА

Абдурахмон Эшонкулович ПИРИМКУЛОВ

кандидат филологических наук,
Алмалькский филиал Ташкентского государственного
технического университета имени Ислама Каримова
Алмальк, Узбекистан

Аннотация

В этой статье анализируются сатирический тип и мастерство создания образа, героя, национального калорита, пафоса Народным поэтом Узбекистана Эркином Вахидовым

Ключевые слова: синтез, сатира, сюжет, аллегория, мотив, поэтика, образ, герой, национальный калорит, пафос.

Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг ҳажвий лирикаси ўзига хос миллий нафосати, китобхон диди, дунёқарашига мос ҳаётий эпизодларнинг кулгили талқини билан ўқувчи диққатини жалб қилади. У хоҳ ёшлар, хоҳ ўрта ёшлар, хоҳ кекса одамлар ҳақида ёзмасин, кўз ўнгимизда кўшни кўп қаватли уйда ё маҳалланинг қуйи томонида яшайтган яқин қариндошимиз ё бирор танишимиз ҳақида ёзган бўлиб чиқади. Сиртдан қараганда, шоир ўша қаҳрамоннинг ҳажвий қиёфасини, характерини тасвирлаш орқали унинг турмушга анқовларча муносабати ва ландавурлигига кулаётгандай таассурот пайдо қилади. Жиддий ўйлаб кўрилса, муаллифнинг нияти мутлақо бўлак экани аён бўлади. У энди сиз ва бизга “таниш”, “қариндош” бўлган ўша қаҳрамон воситасида бизни эҳтиёткорликка, тежамкорликка, ҳар бир ишни дид,

фаросат билан қилишга чорлайди. Бошқача айтганда, шoir ним табассум ёки аччиқ киноя орқали замондошларининг ёғ босган кўзларини тозалаб қўйишга бел боғлайди.

Эркин Воҳидов давримиз ғазалнавислигининг ўзига хос мактаб яратган чинакам устоз вакили. Шoirнинг мумғоз адабиётимиз вакиллари, айниқса, улуғ Алишер Навоий ва Муҳаммад Фузулий тажрибаларидан баҳрамандлиги натижасида қоғозга тушган ғазаллари ҳақида адабиётшуносликда ижобий фикрлар айтилган. Э.Воҳидовнинг ғазалларида ишқий саргузашлар кўпроқ тараннум этилиши ҳам ҳақиқат. Шунга қарамай, шoirни фақат ишқ куйчиси дейиш етарли эмас. Э.Воҳидов ижодида шундай ғазал туркумлари борки, улар мумғоз шoirлар ижодига оҳанг жиҳатдан боғланади, холос. Уларнинг аксарияти мазмун ва ғоя эътибори билан бутунлай ўзгача йўналиш касб этади. Аниқроғи, шoir бир неча ғазалларида донишмандлик, зукколик ва насиҳатгўйликнинг олий намунасини кўрсатган.

Эркин Воҳидов “Кулгу мушoirалари” туркумида бир неча ғазал яратган. Шoirнинг сатира ёки юмор ҳисси билан тўйинтирилган талай асарлари ушбу туркум мундарижасига кирмаган. Шoirнинг мазкур туркумга тегишли:

*Ўн сакиз минг олам ошуби падар бошиндадир,
Не ажаб, чун ўғли онинг ўн саккиз ёшиндадур,*

матлаъли ғазали улуғ Навоийнинг машҳур:

*Ўн сакиз минг олам ошуби агар бошиндадир,
Не ажаб, чун сарвинозим ўн сакиз ёшиндадур,*

матлаъли ғазали таъсирида ёзилган. Навоий ғазалда ўн саккиз ёшли сарвинознинг ўн саккиз минг оламини мафтун этувчи беҳад гўзаллиги ва маънавий камолотидан баҳс этса, Эркин Воҳидов ўн саккиз ёшли йигитнинг тантиқ, ишёқмас, бадфеъл ва бефаросатлигини юмор тили билан фoш этади. Ўн саккиз минг олам ташвишлари ҳозир бир отахоннинг елкасида. Чунки унинг

ўғли ўн саккизга кирган. У шунча ёшга кирганига қарамай ақл бобида анча оқсоқ, боз устига жуда бевош тантиқ ва худбин. Бир пайтлар отанинг ўзи атрофдагиларни менсимаган, устидан кулган, изза қилган. Энди эса:

*Ўзгалардан кулгай эрди кўча кўйда бир замон,
Ақлга юз ҳайрат энди бул унинг қошиндадир.*

Дарвоқе, биринчи байтдаги “ўн саккиз минг олам ошуби” билан мазкур байтдаги “ақлга юз ҳайрат” Навоий ғазали таркибидан ўзлаштирилган ва кўриб ўтганимиздек тамомила янги ғояни юзага чиқаришга сафарбар этилган. Бу ҳодиса шеършуносликда иқтибос санъати дейилади. Бир вақтлар улуғ шоир ўн саккиз ёшли сарвинознинг ноз- ишвасидан юз бор ҳайрат туйган бўлса, энди Э.Воҳидов баттол отанинг тарбияда ночорлигидан, энди ўз қилмишлари ўз бошига кулфат келтираётганидан юз бор ҳайратга тушади. Шакл бир, маъно тамом ўзгача. Бу ҳодиса шоир маҳоратининг бир учқуни сифатида яхши таассурот пайдо қилади. Ғазал хотимасида маълум бўладики, отанинг бу каби кўргиликларга дучор бўлиши бежиз эмас экан. У боласини ҳаддан ташқари эркалайвериб “ўз бошига чиқарган”. Энди ўғил бу жойдан тушишни истамайди. Эътибор қилсангиз, шоир халқ тилидаги “бошига чиқармоқ” иборасини шеър бағрига маҳорат ила жойлашгирган:

*Йўқ ажаб, ёшлиқда ўғлин ота ардоқлаб, суноб,
Эркалаб бошига кўйди, ул ҳамон бошиндадир.*

Шоирнинг “Қўлни ишга моҳир этма, тилни гапга уста қил” сатри билан бошланадиган ғазалини ўқисангиз, ҳажвчининг ишёқмас, такасалтанг, эзма, хушомадгўй ва бошқа хислатлари билан жамият тараққиётига ғов бўладиган кимсалар устидан беозор кулгисига гувоҳ бўласиз. Муаллиф шу йўл билан бу каби фисқу фасод эгаларини инсоф ва диёнатга чорламоқда. Асарда шоир гапга уста, бироқ кўлидан тайинли иш келмайдиган, шунга қарамай, бошлиқнинг пинжигга кириб олгани, шу ваҳдан пичоғи доим мой устида турганига пичинг қилади. Асарда лаганбардор, худбин, ишёқмас кимсага бир

неча “маслаҳатлар” берилган. Гапга, бинобарин, хушмадга усталик, бошлиқ олдида секин ва майин сўзлаш ҳеч қачон унинг камчилигини сўзламаслик, уни меҳмонга тез-тез таклиф қилиб туриш мустақил равишда бирор юмуш қилмаслик ва ҳоказо. Кўринадики, шoir қўлидан тайинли бир юмуш келмайдиган, бироқ бошлиғи олдида тавозеъ ва хушмадни ҳамisha қойил қиладиган устаси фарангларга киноя йўли билан насиҳат ўқийди. Асл мақсад эса шу каби лаганбардорларни ҳамда уларнинг бурнидан нарини кўролмайдиган раҳбарларини инсоф ва диёнатга чорлашдан иборат.

Шoirнинг “Кулгу мушoirалари” ҳамда “Донишқилоқ латифалари” туркумига кирмаган, бироқ моҳиятан жуда муҳим ижтимоий-сиёсий масалаларга бағишланган бир неча ҳажвиялари борки, улар ўзига хос мазмуни, ғоявий кўлами ва бадий назокати билан зийрак китобхонни бефарқ қолдирмайди. Уларни ўқиганда, кўпроқ собиқ тузум маддоҳлари ва лаганбардорларининг худбинлик, ялқовлик ва тилёғламаликларидан, айниқса, бу иллат собиқ иттифоқ бўйлаб кенг қанот ёзганидан огоҳ бўласиз.

Эркин Воҳидовнинг “Нега япон юз йил яшайди?” номли шеърида японларнинг узок умр кўришсабабларидан бири уларнинг камхаржлигига олиб бориб тақалади. Ўзбекнинг шу ёшга бормаслигининг сабаби эса унинг кўп харжлигида экан. Бироқ асардан кузатилган мақсад бу эмас. Бу ўқувчи диққатини жалб этишнинг бир усули, холос:

–Нега япон юз йил яшару

Ўзбек бунча ёшга бормайди?

–Чунки япон биздек қоронғу

Саҳар туриб ошга бормайди.

Шунингдек японлар азада кетма кет зиёфат қилмаслиги, байрамда меҳмонлар келади деб, уч кун қотиб кўчада турмаслиги уларнинг яхши ва фаровон яшашининг бошомили экан. Шундан сўнг шoir асл муддаога кўчади:

Гарчи биздан юз бор фаровон,

Гарчи биздан юз карра тўқдир.

Тўй харжида юзта бой япон

Бир камбағал ўзбекча йўқдир.

Шеърнинг мана шу учинчи бандида асл муддао ҳажвия либосига ўралган. Унда ўзбекка хос мардлик, олижаноблик, бағрикенглик, қўлиочиклик, меҳмондўстлик, айниқса, тўйсеварлик хусусияти муаллиф томонидан ифтихор билан ифодаланган. Шоирнинг бу туйғулари бир шахс илҳомининг меваси бўлса- да, у аслида миллий ғурур туйғуси бўлиб жаранглайди. Эркин Воҳидов ушбу ғояни бор- йўғи бир тўртлик воситасида ҳам ифодалаши мумкин эди. Аммо у ўқувчи билан кўпроқ мулоқот қилмоқчи. Дастлабки икки бандда киноя, пичинг оҳанги устивор. Юқоридаги учинчи бандда асл ғоя ифодаланган. Шоир шу билан шеърни яқунлаши мумкин. Бироқ икки банд билан ўқувчини "ҳозирлаган" шоир энди шеър завқидан сармаст китобхонни ўз "ҳол" ига, ўз "дунё" сига қайтаради. Охириги тўртинчи банд унча муҳим туюлмаслиги мумкин. Жиддий эътибор берилса, у шеърни хулосалаш билан бирга японларда ҳам ор ва ифтихор туйғуси борлигини, уларники бошқаларникидан, дейлик, бизникидан фарқланишини маълум қилиш билан ҳажвияга нуқта қўяди:

Бу сўзимни японга айтсам

Деди баттар қисиб кўзини:

"Япон бундоқ яшолмас ҳеч ҳам

Харакири қилар ўзини".

Шеърда бадий компонентларнинг завола билмас ифода воситаси сифатида қўлланганини ҳам айтиб ўтиш жоиз. Биринчи бандда "юз" нинг уч бор такрорланиши, шунингдек ўзбекдаги "ўз" нинг "юз" га мос шамойил топиши шеърга ички ритмика, жарангдорлик бағишлаган. Шакл жиҳатдан айниятлик касб этган бу сўзлар тўрт хил маъно ифодасини намоён қила олади. Шу билан бирга "тўқдир- йўқдир", "япон ўзбек", "юз- бир" каби ифода birlikларида тазодий муносабат мавжуд.

Шеърдаги “харакири”ни англаган бўлсангиз керак. Бу ўзимиздаги жонига қасд қилганга ўхшаш жуда хунук ҳолатдир. Японларда ор-ифтихор туйғуси бошқаларга нисбатан анча балеанд. Уларнинг қорни ҳам тўқ, кўзи ҳам Бунга улар тинимсиз меҳнат ва ақл имкониятлари оқибатида эришганлар. Уларда уят, андиша биринчи ўринда туради. Япон халқ томонидан кечириб бўлмас хатога, дейлик, жиноятга қўл урса, ўзини ўзи қурбон қилиши мумкин. Харакири қилиш – ўткир пичоқни бўғизга уриб, қорингача тортиш дегани. Шу билан шахс миллий ифтихор ғурурини топтамаган бўлади. Уларда фалончи юрибди ё қўшилиб қочибди, деган гап йўқ. Бизда- чи?! Бизда ҳам “тиғ” га эҳтиёж бор. Бироқ бу тиғ мутлақо бошқа мақсадларга йўналтирилган.

Эркин Воҳидовнинг “Ҳазрат Хизр ва замон аёли” шеърда аёлнинг, ўзбек аёлининг кийим-кечакка ўчлиги, у топганини ўзининг устига сарфлаши ҳақидаги ҳаётий ҳақиқат ҳажвия майдонига тортилган. Шоир айтмоқчики, бундай аёлларга ўзбек эркаклари чидаб юрибди, улар билан яшаса, Ҳазрати Хизр ҳатто “хизр”ликдан ҳам воз кечиши мумкин экан. Алқисса, ўзбек аёлларидан бири тасодифан Хизрга дуч келади. Табиийки, Хизр “тила тилагингни”, деб сўрайди. Кейин шундай деганига, ҳатто фарёд чекиб Хизр бўлганига афсусланади. Шеър бир томоша кўрган қадар ўқувчига кучли завқ бағишлайди. Чунки аёл бояги саволдан хурсанд бўлиб, рўйхат туза бошлайди. У хоҳлаган нарсалар шеърда акс этмаса-да, ҳар бир ўқувчи ўша рўйхатда тахминан нималар бўлишини, хусусан, рўйхатнинг саксон фоизини мато ёки тилла тақинчоқлар ташкил этишини тасаввур қилиб туради. Ҳажвия сўнггида муаллиф Хизрнинг яратганга мурожаати унинг чидамсизлигини эмас, балки баднафс аёлга йўлиққанидан ниҳоятда афсусдалигини ғоят гўзал ифодалайди:

Жувон лол қолмади, арз қила кетди,

Рўйхат айта кетди беҳаду поён.

Ҳазрат чарчаб, ўлар ҳолатга етди,

Хизр бўлганидан юз минг пушвймон.

Шўрлик, кўкка қараб ҳасратда, доғда

Деди: “Ишингни ол ё парвардигор!

Йўқ эса, эй тангрим ёруғ дунёда

Мени аёлларга дуч қилма зинҳор”.

Шоирнинг мана бу тўртлигида инсонни бадном қиладиган ҳасад туйғуси мулоқот шаклида қораланади:

–Мен яхшилиқ қилдим ку сенга

Нега урдинг, недир гуноҳим?

–Сендаги бу ҳимматни нега

Бергани йўқ менга Оллоҳим?

Махфий бўлмасинким Э.Воҳидов 2013 йилда мухлисларга навбатдаги ҳажвий китобини тортиқ қилган эди. “Табассум” номли мазкур салмоқдор китобни бемалол муаллифнинг навбатдаги сайланмаси дейиш мумкин. Чунки унда шоирнинг деярли умри давомида битган барча сатирик ва юмористик асарлари чоп этилган. “Табассум” китобида кулгусевар мухлислар кутмаган бир янгилик ҳам бор. Унда шоирнинг машҳур қаҳрамони Матмуса энди иқтидорли шоир сифатида ишгирок этади. Ўзгача айтганда, Эркин Воҳидов баъзи бир мутойибаларни ўз номидан айтмай, бу юмушни бош қаҳрамони зиммасига ағдаради. Бироқ зукко китобхон янги шоирни ҳам унинг шеърини ҳам аслида Э.Воҳидовнинг ўзи яратганлигини жуда яхши ҳис этиб туради. Дарвоқе, Э.Воҳидов бир пайтлар “Қизиқувчан Матмуса” орқали қаҳрамонида шоирлик иқтидори ҳам мавжудлигига ишора қилган эди. Эсингизда бўлса, Матмуса жуда қизиқувчанлиги сабабли симёғочга чиққан, унинг тепасидаги қоғоздан эса симёғочнинг бўялганини билиб қолган ва уйга келиб тўрт қатор шеър ёзган, шеърда эса замондошларига мурожаат қилиб, қизиқувчан бўлсангиз, янги куйлак киймангиз, деган тўпори насиҳат бор эди. “Табассум” тўпламида эса Матмуса тамомила янги фикр ва ғоялар тарғиботчиси, шу билан бирга маҳоратли шоир сифатида кўзга ташланади. Тўпланда Матмусанинг асарлари

алоҳида бўлимда зикр этилган. Уларнинг ҳаммаси ўн бешта, ўн бештадан эса ўн биттаси тўртлик шаклида. Матмуса ҳам негадир катта шoirларга ўхшаб оз ва соз сўзлашни жуда хуш кўради. Мана, унинг “Насиҳат” номли шеърини ўқиб кўрайлик:

Бахт аршига чиққаннинг

Оёғидан ушлама.

Худо ерга тикқаннинг

Калласига мушглама.

Бу ерда гап бахтли одамнинг ғийбатга нишон бўлиши, у бечора бу кулфатдан ўлса ҳам қутулолмаслиги ҳақида кетяпти. Шу боис Матмуса дунёдан ўтиб кетган одамни ғийбат қилиш гуноҳ эканига эътиборимизни қаратган. Бу ибора бироз қўпол, бироқ жуда самимий ифодаланган. Ана шу ўқувчига қўпол гапирибди деган андиша юзасидан бўлса керак Эркин Воҳидов бутун жавобгарликни Матмуса зиммасига юклаган. Умуман, Матмуса шеърларида ҳам турмушнинг у ё бу иллатлари енгилгина юмор тили билан фoш этилади.

Аччиқ ҳақиқатларни шеърга, боз устига ҳажвияга солиш оддий санъат эмас. Назаримизда, XX асрнинг иккинчи ярмида етишган ўзбек шoirларининг кўпчилиги, айниқса, ҳажвчилар Эркин Воҳидов шеърятининг майин шабадалари таъсирида ижод боғига кириб келганлар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Воҳидов Э. Ишқ савдоси. Сайланма. Биринчи жилд. – Тошкент: Шарқ, 2000. – 409 б.

2. Воҳидов Э. Куй авжида узилмасин тор. Шеърлар ва достон. – Тошкент: Фафур Фулом, 1991. – 336 б.

3. Воҳидов В. Табассум. Шеърини мутойиба, лутфу латифалар. – Тошкент:

Алшер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2013. – 282 б.

4.Норматов У. Ижод сеҳри. – Тошкент: Шарқ, 2007. – 352 б.

5.Ғафуров И. Мангу латофат. – Тошкент: Шарқ, 1996. – 462 б.